

Dr. A. van de Beek

Een lichtkring om het kruis
Scheppingsleer in christologisch perspectief

Spreken over God 3.1

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijmeinema.nl

Ontwerp omslag: Geert de Koning

Illustratie omslag: Jan van Eyck, *Het Lam Gods*, middenpaneel (detail)

Opmaak binnenwerk: Prezns, Marco Bolsenbroek

ISBN 978 90 211 211 4366 8

NUR 700

© 2014 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bij het omslag

Op het omslag staat het centrale paneel van het drieluik *Het Lam Gods* van Van Eyck in de kathedraal van Gent. Het drieluik is een altaarstuk, verbonden met de eucharistie. In de viering gedenken we de dood van Christus. Het Lam Gods staat in het centrum, in de viering en op het drieluik. Om Hem heen scharen zich mensen van alle standen. Aan de buitenranden van het drieluik staan Adam en Eva. Zij omsluiten als het ware de hele schepping die gericht is op het Lam. Adam en Eva staan daar niet als ideaalfiguren van een verloren paradijs. Boven hun hoofden staan afbeeldingen van Kaïn en Abel. Links staat het offer dat ze brengen en waarin het onderscheid is aangegeven dat God maakt. Rechts staat de moord op Abel. *Dat* is de schepping die gericht is op het Lam. Het Lam dat geslacht is ontsluit het geheimenis van de wereld en haar geschiedenis. Deze is niets anders dan wat in het licht van het kruis zichtbaar wordt.

In het paneel boven het Lam is een zittende koningsfiguur te zien. Men zou kunnen denken dat het een afbeelding van God de Vader is. Hij draagt echter de symbolen van Christus en naast Hem zit Maria en aan de andere kant staat Johannes de Doper die naar Hem wijst. Hij die troont in de hemel is geen ander dan het Lam van God dat de zonden van de wereld draagt. De zittende koning is een uitbeelding van het woord van Christus: 'Ik en de Vader zijn een.' De almachtige Schepper van hemel en aarde is geen ander dan het Lam naar wie Johannes wijst.

Op het omslag staat het centrale paneel: het Lam staande als geslacht. Alleen in zijn licht zien wij de schepping.

INHOUD

Woord vooraf	11
Inleiding	13
1. Door Christus geschapen	16
1.1. Christus is geen dief	16
1.2. De Schepper als de ware God	20
1.3. Het hoofd van alles	23
1.3.1. Incarnatie en kosmische Christus	24
1.3.2. De Gekruisigde, Hoofd van de nieuwe schepping	26
1.4. Hoe kan de eeuwige God scheppen?	29
1.5. De schepping is goed	31
1.6. Een plek licht om het kruis	33
1.7. Benaderingen	35
1.8. Antropologie	45
2. Alles onder zijn macht	49
2.1. Het Nieuwe Testament over de schepping	49
2.2. In de taal van een ander	52
2.3. Voortgang en oppositie	53
2.4. De oude en de nieuwe orde	62
2.5. Vage randen en een duidelijk begin	72
2.6. Te midden van de goden	78
2.7. Van overal	82
2.8. Apocalyptiek	95
2.9. Een veelheid aan scheppingstradities	98
3. Een schepping in de ellende	106
3.1. Bij het begin beginnen	106
3.2. Een ellendige wereld	108
3.3. Een veroordeelde wereld	111
3.4. Zo lief heeft God de wereld gehad	115
4. Een gevallen wereld	120
4.1. Een volmaakte schepping: het herstelmodel	120
4.2. Een schepping met mogelijkheden: het vooruitgangsmodel	121
4.3. De wereld is een gebroken ding	125
4.4. Niet zonder vorm	126

4.5.	Staat der rechtheid	131
4.5.1.	De paleontologie kent geen verloren paradijs	131
4.5.2.	De Bijbel is lastiger dan je denkt	134
4.5.3.	God heeft alle macht	137
4.6.	Verantwoordelijkheid	142
4.7.	Geschapen als subversief wezen	145
4.8.	Driedeling, eenheid of tweedeling	149
4.8.1.	Driedeling	149
4.8.2.	Eenheid	154
4.8.3.	Tweedeling	155
5.	Zonde	161
5.1.	Zonde als volwassen keuze	161
5.2.	Zonde als cultuur	169
5.3.	Geen cultuurbarbaren	177
5.4.	Wandelen in de hemel	181
6.	Het beeld van God	184
6.1.	Meningen	184
6.2.	Het beeld van God verloren?	189
6.3.	Christus – het beeld van de onzienlijke God	194
6.4.	Adam en Christus	200
6.5.	Heerschappij	211
6.6.	Verstrooid over de hele aarde	224
6.7.	Ethisch besef en heerschappij	227
6.8.	De menselijke ziel	231
7.	Vrije wil	235
7.1.	Zonder vrijheid geen verantwoordelijkheid	235
7.1.1.	Zonde is geen noodlot	235
7.1.2.	God valt niets te verwijten	238
7.1.3.	De best mogelijke wereld	241
7.2.	Een geknechte wil	243
7.3.	Vrije wil in Oost en West	254
7.4.	Erfzonde	260
7.4.1.	Erfsmet	260
7.4.2.	Erfschuld	264
7.5.	Onweerstaanbare genade	270
7.6.	Vrij in Christus	273
7.7.	Het juiste concept op de juiste plaats	278
7.8.	De vrijheid van het vlees	284

8.	Engelen, demonen en machten	292
8.1.	Hogere machten	292
8.2.	Engelen	292
8.3.	Invloeden die we ondergaan	305
8.4.	Demonen	307
8.5.	Exorcisme	315
8.6.	Geen spiegelbeeld	322
8.7.	Machten	324
9.	God en het kwade	334
9.1.	Gerrit Berkouwer	335
9.2.	Marcion	337
9.3.	Regin Prenter	340
9.4.	Karl Barth	345
9.5.	Hendrikus Berkhof	350
9.6.	De eerste oorzaak en de tweede oorzaken	358
9.7.	Johannes Calvijn	360
9.8.	Thomas van Aquino	367
9.9.	Hyldrich Zwingli	371
9.10.	Evaluatie	377
9.11.	Zelfontlediging van God?	388
9.12.	Eschatologisch of transcendent?	391
10.	Voorzienigheid	400
10.1.	Naar Matteüs	400
10.2.	Dagelijks brood	404
10.3.	De Here zal erin voorzien	407
10.4.	Gods beleid	409
10.5.	De orde en de wonderen	419
10.6.	Toch Job weer	425
10.7.	Gods antwoord	427
10.8.	Gods almacht voor de moedelozen	430
11.	Schouwspel van Gods heerlijkheid	434
11.1.	Ónze wereld	435
11.2.	Gods wereld	437
11.3.	Het einde van de wereldgeschiedenis	446
11.4.	Theater	453
12.	Vrijheid	456
12.1.	Het sombere calvinisme	456
12.2.	Om vrij te zijn heeft Christus u vrijgemaakt	458
12.3.	Troost	459

12.4. De slachtoffers mogen er zijn	463
12.5. De dader kan er zijn	465
12.6. Het leven aanvaarden	469
12.7. Genieten	474
12.8. Goede werken	479
12.9. Wanneer de avond daalt	483
12.10. Op het scherpst van de snede	484
13. Rust	486
13.1. De sabbat	486
13.2. Heer van Gods rust	489
13.3. Gods sabbat voor christenen	495
13.4. Gods sabbat en de menselijke sabbat	497
13.5. Christenen en de sabbat	501
13.6. De zevende en de achtste dag	503
13.7. Vervulde sabbat	505
13.8. Rusten van hun moeiten	509
Literatuur	511
Afkortingen	511
Register	537
Bijbelplaatsen	537
Register	556
Namen	556
Register	561
Trefwoorden	561

WOORD VOORAF

Met het vijfde deel van de serie ‘Spreken over God’ nadert deze haar voltooiing. Evenals bij de vorige delen heb ik veel steun gekregen van collega’s op wie ik nooit vergeefs een beroep om advies deed. Ik dank hen allen hartelijk voor de inbreng die zij in dit boek hebben gehad.

Het boek is opgedragen aan de theologische academie in Sárospatak in Hongarije. Op deze wijze wil ik mijn erkentelijkheid uitdrukken voor het ere-professoraat dat ik in 2012 van hen ontvangen heb en mijn waardering voor de wijze waarop zij het theologisch onderzoek en onderwijs proberen vorm te geven.

INLEIDING

Dit deel van de serie ‘Spreken over God’ gaat over de schepping. Het laatste deel gaat over God de Vader. In veel dogmatieken is de volgorde omgekeerd en bovendien staan de godsleer en de schepping gewoonlijk aan het begin. In de inleiding van *Jezus Kurios* heb ik aangegeven waarom ik een andere volgorde heb gekozen: kennis van God is eerst en vooral kennis van Christus.¹ ‘Niemand heeft ooit God gezien, de eniggeboren God, die aan de boezem van de Vader is, heeft Hem ons uitgelegd.’² We kennen de Vader alleen door de Zoon. En we kennen beiden door hun daden. We kennen Christus door zijn leven, kruis en opstanding. We kennen de Vader door zijn werken in de schepping en geschiedenis. Wat van de Vader en de Zoon geldt, geldt ook van hun werken: niemand kan de schepping verstaan zonder het leven, de kruisiging en verrijzenis van Jezus. In de orde van het zijn mag de schepping aan de verlossing voorafgaan en in de orde van de Drie-eenheid de Vader aan de Zoon, maar in de orde van het kennen is het omgekeerd. Het meest nabij is ons de gekruisigde Christus en het diepste geheimenis is de Vader. Alleen langs de weg van Christus, in het perspectief van zijn daden en lijden, kunnen we betrouwbaar over de Vader spreken.³

Als we aan het andere einde van de weg willen beginnen, is er het risico dat we de leer van de Vader naar eigen goeddunken gaan invullen. Dan wordt Hij makkelijk het beeld van een aardse vader: een zorgzame goede man, of voor anderen een onvoorspelbare tiran, voor de een troostend, voor de ander onderdrukkend. Alleen in het perspectief van Christus kunnen we zinvol over de Vader spreken.⁴

Zo is het ook met de werken van de Vader in schepping en geschiedenis. Op het eerste gezicht lijken deze ons meer bekend en vertrouwd dan de verlossing. Wij zijn immers zelf schepselen en leven in de geschiedenis. *Ze* zijn onze eigen werkelijkheid. Aan de verlossing moeten we deel krijgen. Die gaat via de doop, ondergaan in het water van de dood, via bekering en geloof. Dat is een ander verhaal dan de vanzelfsprekendheid waarin we er zijn en ons door de tijd bewegen.

---

1 Van de Beek 1998a: 10, 13-16.

2 Joh. 1:18.

3 Ook de rooms-katholieke theoloog Michael Schmaus betoogt dat dit de enige manier is om theologie te beoefenen. We belijden in de kerk allereerst Jezus Christus en van Jezus komen we tot de Vader, omdat Hij God is. Zo komen we ook van Jezus tot de mens, omdat Hij mens is. Uit de belijdenis van Jezus in wie God mens geworden is, komen we tot de godsleer en de scheppingsleer (Schmaus 1979a: 1v; 1979b: 3v).

4 Zie hierover ook Van den Brink & Van der Kooi 2012: 190-192, die betogen dat men alleen trinitarisch over de schepping kan spreken.

Toch is het omgekeerd.⁵ Irenaeus (± 140-202) schrijft al: ‘Weet dat ieder mens of leeg of vol is. Want als hij de Heilige Geest niet heeft, heeft hij geen kennis van de Schepper, dan ontvangt hij niet Jezus Christus als het leven en kent hij de Vader die in de hemelen is niet.’⁶ Alleen door de Geest van Christus leren wij de Schepper kennen. ‘De Vader is meer verborgen dan de Zoon,’ schrijft Noordmans.⁷ Bij het kruis is alles duidelijk, hoe groot het geheimenis van Gods liefde ook is. Daar staan we bij het naakte feit van onze schuld en Gods genade, maar de schepping is een mysterium tremendum, net als het beleid over ons bestaan. Aan het kruis is het laatste ‘Waarom?’ uitgesproken en beantwoord, maar in de voorzienigheidsleer stapelen de ‘Waarom?’s zich op. De ontelbare lijdensgeschiedenissen van mensen gaan ons begrip te boven. De almacht van de goede God is voor ons ondoorgrondelijk. Hoe kunnen in de goede schepping mensen het kwade doen? En hoe kan deze mens ‘met heerlijkheid en luister gekroond’ genoemd worden?⁸

Als we beginnen met de leer van de Vader en de schepping tuimelen we in een peilloze afgrond. Slechts bij het kruis is er vaste grond onder de voeten. De vaste grond van de voorzienigheid is drijfzand als het niet de voorzienigheid is van het Lam dat God zelf zich ten offer heeft voorzien. ‘Buiten Christus is Gods aangezicht voor ons een labyrint,’ zegt Noordmans⁹ Calvijn¹⁰ na. In het duister van het kruis wordt alles licht. In het licht van de schepping wordt alles duister.¹¹

Deze verhouding van kruis en schepping is niet alleen een volgorde. Ze tekent ook het perspectief. Het is niet zo dat we eerst over het kruis kunnen spreken en vervolgens zelfstandig over de schepping. We kunnen over de schepping alleen spreken in het paradigma van het kruis. Dat tekent onze behandeling van de scheppingsleer, waardoor wat vanzelfsprekend leek een wonder wordt en wat onbegrijpelijk leek het meest verstaanbaar. ‘Die Kirche sieht darum den Anfang nur noch im Sterben, vom Ende her. Sie sieht die Schöpfung von Christus her; besser, sie glaubt in der gefallenen, alten Welt an die neue Schöpfungswelt des Anfangs und des Endes, weil sie an Christus glaubt und sonst an nichts.’¹²

We schreven eerder over de schepping vanaf de buitenrand, waar geloof en wereldervaring elkaar raken. In *Schepping: de wereld als voorspel voor de eeuwigheid*¹³ en

5 Brunner 1950: 5v: ‘Aber während der Schöpfungssatz in den Bereich der uns bekannten Dinge hineinleuchtet, ist doch das, was er sagt, selbst kein uns Bekanntes.’

6 Irenaeus, Fragment 26 (MPG 7: 1244).

7 Noordmans 1934: 63; VW 2: 250.

8 Ps. 8:6.

9 Noordmans 1934: 63; VW 2: 250.

10 Calvijn, *Institutie* I,6,3. Calvijn zegt hier niet letterlijk ‘buiten Christus’, maar dat het gelaat van God een doolhof is als we ons niet laten leiden door het Woord (De Niet 2009a: 85).

11 Vgl. Galloway 1976: 109, 113.

12 Bonhoeffer 1989: 21v.

13 Van de Beek 1996a.

*Schepping of toeval?*¹⁴ werden de vragen die aan die buitenrand spelen uitvoerig behandeld. We gaan dat nu niet herhalen. Wie dat wil, kan de doordenking van vragen over geloof en ervaring, over de verhouding van theologie en natuurwetenschap daar vinden. Ze zullen nu alleen ter sprake komen voor zover ze van belang zijn in het perspectief van een christologische scheppingsleer. Vanuit het midden wordt veel van wat aan de rand ligt van minder belang. Hoe dicht bij het centrum, des te meer het over onze eigen werkelijkheid gaat. Noordmans heeft ooit geschreven: ‘De miljoenen jaren van de sterrenkunde en de biologie laten we rustig zwemmen. We houden ons om en bij aan de ouderwetse zesduizend jaren, waarmee wij, praktisch gesproken, in de bijbel te maken krijgen. Wij houden ons dicht bij het kruis. Met die enkele duizenden jaren hebben wij al genoeg te stellen. De andere kunnen wij aan God overlaten.’¹⁵ Die miljoenen jaren zijn inmiddels miljarden geworden, maar wat maakt dat uit tussen God en ons? Ik zal het Noordmans niet helemaal nazeggen dat we ze maar moeten laten voor wat ze zijn. Ze zijn evenwel theologisch alleen van belang als ze iets zeggen over Christus en Christus erover licht. De miljarden jaren van de evolutie van het heelal zijn zo dood als een pier, en ook zij staan alleen op uit de dood als Christus erover licht.

---

14 Van de Beek 2005.

15 Noordmans 1934: 55; VW 2: 246.

1. DOOR CHRISTUS GESCHAPEN

1.1. Christus is geen dief

‘Het zijn idioten die zeggen dat God gekomen zou zijn tot hetgeen niet van Hemzelf was, alsof Hij begerig zou zijn naar het bezit van een ander. Alsof Hij een mens, die door een ander was gemaakt, aan een God zou overhandigen die niets had gemaakt of tot stand gebracht, en ook vanaf het begin niets te maken had met een schepping van mensen van hemzelf. Dan was de komst van Hem niet rechtvaardig, omdat die volgens deze mensen gericht was op de dingen van een ander. Dan heeft Hij ons ook niet door zijn bloed werkelijk verlost, als Hij niet werkelijk mens geworden is om zijn eigen maaksel te herstellen, waarvan gezegd was dat de mens in den beginne gemaakt is naar het beeld en de gelijkenis van God, waardoor Hij niet met bedrog het eigendom van een ander wegpikte, maar op een rechtvaardige en goede wijze wat Hem eigen was aannam.’¹

De vroegste belijdenissen van de kerk² zijn christologisch, met als eenvoudigste vorm: ‘Jezus is Here.’³ Hoewel er in de eerste eeuw al aanzetten zijn voor een trinitarisch belijden komen in de tweede helft van de tweede eeuw belijdenissen op die (naast een veel uitvoeriger christologisch segment) ook expliciet over de Vader als de Schepper en over de Heilige Geest gaan.⁴ Het toevoegen daarvan moet niet worden gezien als iets waarover men het ook nog moet hebben in de kerk, naast het belijden van Christus als onze Redder. Veeleer worden ook het eerste en het derde deel van de belijdenis gedragen door een christologische interesse.⁵ Dat wil niet zeggen dat de Drie-eenheid opgaat in de christologie, maar wel dat we de personen van de Drie-eenheid en hun werk nooit los van elkaar kunnen denken en dat de toegang tot de kennis van de Vader en de Geest loopt via de Zoon.

In de tweede eeuw waren er twee machtige, aan elkaar verwante stromingen in de kerk die werden gezien als een bedreiging van het geloof zoals dat door de apostelen was overgeleverd. De sterkste stroming, met een duidelijke boodschap,

---

1 Irenaeus, *Adversus haereses* V,2,1 (MPG 7: 1123v); zie ook V,18,1 (MPG 7: 1171).

2 Voor de ontwikkeling van de kerkelijke credo's en ook van de status van belijdenisachtige formuleringen zie Kelly 1999.

3 Rom. 10:9; 1 Kor. 12:3; Filipp. 2:11.

4 Seeberg 1953: 211-215; Kelly 1999: 70-99. De trinitarische formules van Justinus zijn vooral gericht tegen de heidenen die de ene Schepper ontkennen. Het vertoog tegen hen staat echter net als bij Aristides (zie onder blz. 21-23) in christologisch perspectief.

5 Wingren 1979: 154 stelt juist het omgekeerde: vanaf de tweede eeuw is de schepping het paradigma voor de hele theologie. De benadering van Irenaeus dat Christus geen dief is laat echter zien dat het juist een christologische interesse is die naar de scheppingsleer voert.

was het marcionitisme.⁶ Marcion (± 85-160) leerde dat de schepper van de wereld een andere God is dan de Vader van Jezus Christus. De schepper is een God van geweld en toorn. Dit is ook de God van het Oude Testament: de God die veel eist van mensen in zijn wet en hen hard straft als ze niet gehoorzamen. Het is de God van natuurrampen, van de zondvloed en de ballingschap. Het is de God die Kanaänieten laat uitroeien en Egyptenaren de dood in drijft.

De Vader van Jezus Christus is een geheel andere God. Hij is een God die louter liefde is. Hij is een God die mensen bevrijdt uit het geweld van de dood. Hij is niet toornig maar genadig. Hij schiep geen grillige natuur, maar redt mensen van de grillen van de natuur. Deze God is louter goedheid.

Marcion was zich ervan bewust dat de God die hij afwees niet alleen de God van het Oude Testament is, maar dat ook het Nieuwe Testament spreekt over toorn, oordeel, ondergang en dood. Volgens hem zijn de schrijvers van het Nieuwe Testament niet vrij van joodse smetten. Ze hebben zich niet echt kunnen losmaken van de oude traditie van de grillige en wraakzuchtige God. Alleen Paulus en Lukas geven de boodschap van Jezus goed weer, en zelfs bij hen vindt men nog resten van het oude denken. Ook hun teksten moeten daarvan gezuiverd worden. Zo houdt Marcion alleen een gecorrigeerd evangelie naar Lukas, samen met de eveneens herziene brieven van Paulus, over als canon.⁷

Het punt waarom het nu gaat, is dat volgens Marcion de geschapen werkelijkheid niet de wereld van Jezus Christus is en dat zijn Vader niet de schepper van de aarde is. De aarde is inferieur en het werk van een lager soort God. In deze laatste opvatting stemde Marcion overeen met de andere machtige stroming in de tweede eeuw: de gnostiek. Deze was minder duidelijk geprofileerd dan het in feite eenvoudige systeem van Marcion. Er waren allerlei varianten van gnostiek, niet alleen in de kerk, maar ook daarbuiten. Het was een culturele sfeer die dominant was in die tijd en die ieder inademde, of men nu christen, jood of heiden was. Overal vindt men gnostische visies op de werkelijkheid, in allerlei kleuren. Wat ze evenwel allemaal gemeenschappelijk hadden, is dat ze de materiële wereld minderwaardig vonden. Materie is niet slecht als zodanig, maar materie is laag. En met het lage moet je je niet inlaten. Je moet boven het materiële zien uit te komen en je verheffen tot het rijk van de Geest. In de christelijke gnosis is Christus in de regel de verlosser die ons op weg helpt naar een zuiverder en hoger leven, ontheven aan de materialiteit, waaraan Hij hooguit in schijn heeft deelgenomen, want het is niet zijn wereld. Het is de wereld van lagere wezens, van demiurgen die afgegleden zijn uit de reine sfeer der geesten en van tussenwezens die de hoogte van de Geest niet konden bewaren, vonken uit het eeuwig licht, waarvan de laagste verstard zijn tot materiële bothed, waarin ze nu gevangen zijn.

6 Het geschrift dat in de vroege kerk het uitvoerigst over de leer van Marcion handelt, is Tertulianus, *Adversus Marcionem* (MPL 2: 263-556).

7 Het standaardwerk over Marcion is nog steeds Von Harnack 1924. Voor een goede korte inleiding zie Meijering 2004: 13-20.

Tegenover deze stromingen maakt de orthodoxie in de kerk van de tweede eeuw duidelijk dat zij gelooft dat de wereld geschapen is door de Vader van Jezus Christus en voorwerp is van zijn liefde. De wereld is niet het werk van een ander, van een hardvochtige God en zij is niet een domein van gevallen en gevangen geesten. Zij is het werk van diezelfde God die we in Christus kennen.⁸ Zo komt men tot de belijdenis: ‘Wij geloven in één God, de Vader, de almachtige Schepper van hemel en aarde.’ Veel credo-achtige teksten uit de tweede eeuw hebben gemeenschappelijk dat ze uitspreken dat God de Vader de almachtige Schepper van hemel en aarde is en vervolgen met een formulering over ‘Jezus Christus, zijn eniggeboren Zoon, onze Here’.⁹ De Vader van Jezus Christus is de Schepper van de wereld, ofwel: de wereld is zijn maaksel.¹⁰

Jezus komt dus niet op het terrein van een vreemde God, maar in zijn eigen domein. Christus heeft de wereld gered uit de macht van de zonde en van de dood. Hij heeft haar in zijn liefde deel gegeven aan zijn eeuwige leven. Als de wereld het werk van een andere God was geweest, zou Hij zich het eigendom van een ander hebben toegeëigend. Dan zou Hij een dief zijn. Dat zou geen goedheid zijn, maar een misdaad.¹¹ De God van Marcion is dus helemaal niet goed. De redder God zou nog slechter zijn dan de schepper God. Marcions schepper God mag dan bot en hard zijn, maar zijn redder God is een misdadiger. Hoe kan ooit een God die een dief is, volmaakte goedheid en liefde zijn?

De orthodoxe kerk weet beter. Zij belijdt in de lijn van de apostelen dat de wereld het eigendom van Christus is.¹² Hij heeft haar zelf geschapen. Het is louter goedheid dat Hij haar niet in de macht van het kwaad laat. Want zij behoort niet aan het kwaad, maar aan Hem. Juist in haar redding toont Hij zijn goedheid en laat Hij zien dat Hij niet wraakgierig is. Hij had haar in de dood kunnen laten, maar dan had Hij de macht van het kwaad uiteindelijk bevestigd in haar misdaad. Dan had Hij de misdaad van het boze en de Boze geaccepteerd, louter uit rancune omdat de mens Hem ongehoorzaam was.

God wil het kwade niet. Hij bevestigt het kwade niet. Hij laat de Boze geen succes hebben. Hij bevestigt zijn liefde door hem zijn prooi te ontnemen en zijn eigen werk te herstellen.

8 In het Oude Testament ziet men een vergelijkbare ontwikkeling. De basis is de belijdenis van de Here die Israël heeft uitgeleid uit Egypte. Deze is echter geen ander dan de Schepper van hemel en aarde en in de crises van Israëls geschiedenis is het steeds weer nodig dat te bevestigen. Uiteindelijk wordt in de canon de schepping vooropgesteld, net als in het Credo van de kerk. Vgl. Zimmerli 1972: 25.

9 Kelly 1999: 70-73, 76-88.

10 Daarnaast zet zich ook de traditie met uitsluitend christologische credoteksten voort. De verschillende versies kunnen bij een en dezelfde auteur voorkomen (Kelly 1999: 73-76).

11 Zie vooral Irenaeus, *Adversus haereses* V,2,1 (MPG 7: 1123v) en V,18,1 (MPG 7: 1171).

12 Irenaeus, *Adversus haereses* II,9,1 (MPG 7: 734): ‘De hele kerk, over de hele wereld, heeft deze traditie van de apostelen ontvangen.’

De vroegkerkelijke scheppingsleer kan verstaan worden in het perspectief van Johannes 1. Christus is gekomen tot het zijne,¹³ want alle dingen zijn door Hem, die het Woord is, geschapen.¹⁴ Hij is het vleesgeworden Woord¹⁵ en het Woord is niet alleen bij God, maar zelf God.¹⁶ Er is niets ontstaan dat niet door Hem is ontstaan.¹⁷ ‘De Schepper van de wereld is immers werkelijk het Woord van God. Hij is immers onze Here, die in het laatste der dagen mens geworden is en leefde in deze wereld. Hij is naar zijn onzichtbare bestaanswijze aanwezig in alles wat geschapen is, omdat het Woord van God alle dingen bestuurt en beschikt. Daartoe is Hij zichtbaar tot het zijne gekomen, werd Hij vlees en hing aan het hout opdat Hij alle dingen in zichzelf tot een zou vergaderen.’¹⁸

Hij is de bron van het leven¹⁹ en Hij is het licht.²⁰ Er is niet een wereld van licht die onbesmet is van de materiële wereld. Ook aan het licht gaat Hij vooraf.²¹ Alle dingen, de onzichtbare én de zichtbare, zijn geworden door Hem. Als in de geloofsbelijdenis van Nicea staat dat de Vader van Jezus Christus de Schepper is van de zienlijke en onzienlijke dingen,²² dan is dat niet een soort neutrale opsomming van alles wat er is, maar dan treedt daarin de scherpste spits van de antignostische scheppingsleer van de vroegkerkelijke orthodoxie aan het licht. Niet alleen de onzichtbare wereld van de reine geesten is Gods wereld, maar ook de zichtbare, materiële wereld is door Hem gemaakt. De relatie met de materiële, lijfelijke wereld gaat zo ver dat niet alleen gezegd kan worden dat de eeuwige Logos de Schepper van het heelal is, maar dat de mens Christus Jezus alle dingen gemaakt heeft.²³ De vroegkerkelijke schrijver Victorinus is daarin net zo radicaal als de Zuid-Afrikaanse theoloog Flip Theron die schrijft: ‘Die Skepper van die maan en die sterre het in die sandale van die Timmerman van Nasaret deur ons stofstrate gestap. Ja wat is die mens tog dat God aan hom dink, en die mensekind dat Hy ons letterlik kom besoek het?’²⁴

13 Joh. 1:11.

14 Joh. 1:3, 10.

15 Joh. 1:14.

16 Joh. 1:1.

17 Joh. 1:3.

18 Irenaeus, *Adversus haereses* V,18,3 (MPG 7: 1174).

19 Joh. 1:4.

20 Joh. 1:4, 9.

21 Irenaeus, Fragment 53: ‘Hij is het volmaakte verstand, het Woord van God, die vóór het licht geboren was. Hij heeft het heelal gefundeerd, ook het licht en de mens gemaakt’ (Roberts 1993: 577). Zie ook Fragment 54.

22 *Denz.* 125.

23 Victorinus van Ptuj (Slovenië), eind derde eeuw, *De fabrica mundi*, MPL 5: 304. Zie ook 1 Kor. 8:6. König 1988: 101: wijst erop dat alleen in dit vers de naam ‘Jezus’ wordt genoemd in verband met de schepping. Elders is het steeds ‘het Woord’, ‘de Zoon’ of andere titels (1988: 100v). Dit zou er volgens König op kunnen wijzen dat de hymnen zijn overgenomen uit oudere tradities en toegepast op Jezus. In elk geval betekent dit dat het gaat om de eeuwige Zoon. ‘Not Jesus of Nazareth, but the Son of God, created everything. And subsequently he became a human being, Jesus of Nazareth’ (1988: 101).

24 Theron 1984: 57.

De eerste stap in de ontwikkeling van de scheppingsleer van de kerkelijke orthodoxie heeft dus een soteriologische en christologische basis.²⁵ Wil het werk van Christus werkelijk heil zijn en geen vergrijp aan het bezit van een ander, dan moet de wereld zijn eigendom zijn, door Hem zelf gemaakt en door Hem bewaard, omdat Hij het kwade niet zijn winst kan laten behalen. ‘Wij geloven in één God, de almachtige Schepper van hemel en aarde, van alle zienlijke en onzienlijke dingen,’ is in de eerste plaats een soteriologische uitspraak, om het heil als heil te bewaren en om het geloof in de liefde van de Vader van Jezus Christus en in de goedheid van zijn Zoon te bewaren. We geloven niet in twee goden, een ruwe schepper God en een lieve redder God – die een dief blijkt te zijn. Wij geloven in één God – en Hij heeft maar één Zoon. Door die éne Zoon kennen we de ene waarachtige God. En door deze ene waarachtige God ontvangen wij het eeuwige leven dat Hij zelf is.²⁶

1.2. De Schepper als de ware God

De kerk gelooft dat er maar één God is. Er kunnen niet meer Goden zijn. Meer Goden zijn per definitie geen Goden, maar goden. Er kan maar één hoogste Wezen zijn. Als van eenzelfde categorie er meer dan een wezens zijn, dan begrenzen zij elkaar. Twee goden begrenzen elkaar. Ze zijn elkaars concurrenten of bondgenoten. Ze bestrijden elkaar of ze vullen elkaar aan. Dat betekent per definitie dat geen van hen alles in allen is. Geen van hen heeft volkomen macht,

²⁵ Kelsey 2009: 48-66 stelt dat de verbinding van christologie en scheppingsleer pas ontwikkeld is door Athanasius door het conflict met Arius. Tot die tijd behoorden de leer van de Logos en die van de Zoon van God tot twee verschillende vertogen, respectievelijk de scheppingsleer en de christologie. Athanasius heeft deze gecombineerd. Sindsdien wordt over God de Vader gedacht als de Vader van de Zoon, terwijl voordien God gezien werd als ons aller Vader omdat Hij ons geschapen heeft.

Deze these van Kelsey komt niet overeen met de bronnen. Reeds Athenagoras (*Legatio* 10, MPG 6: 908v; 12, MPG 6: 913; 24, MPG 6: 916) betreft de Logos en de Zoon in één en dezelfde context op Christus. Zijn benadering verschilt niet van die van Athanasius. ‘De Zoon van God is de Logos van de Vader, in idee en in werking; want tot Hem en door Hem zijn alle dingen geworden, aangezien de Vader en de Zoon één zijn. Omdat de Zoon in de Vader is en de Vader in de Zoon, in eenheid en kracht van de Geest, is de Zoon van God het denken (*nous*) en de Logos van de Vader’ (Athenagoras, *Legatio* 10, MPG 6: 908v). Zie ook Arnobius, *Contra Gentes* II,65 (MPL 5: 912).

Wel is het zo dat in de geschriften van sommige apologeten God ons aller Vader genoemd wordt (Athenagoras, *Legatio* 27, MPG 6: 953; Arnobius, *Contra Gentes* I,28, MPL 5: 750). Men moet dat echter niet zien in oppositie tot de christologie. Veeleer is het zo dat zij aansluiten bij Griekse filosofen (Athenagoras, *Legatio* 6, MPG 6: 901-904) of bij buitenchristelijke ideeën waarin Zeus als aller Vader wordt aangeduid. De christelijke apologeten betogen dat alleen de Vader van Jezus Christus de Vader van allen is, want Zeus is zelf voortgebracht en is dus niet de eeuwige Vader (Arnobius, *Disputationes adversus Gentes* I,34, MPL 5: 758; II,35v, MPL 5: 864v; II,74, MPL 5: 931v). Ook na Nicea kan men zo over God als Vader van allen spreken.

²⁶ 1 Joh. 5:20.